

From Party Divisions to Regional Pressures: Factors behind the Failure of the Kurdistan Region Independence Referendum

Gholamreza Karimi¹

Saeid Mirtorabi²

Sabah Yousefi³

Abstract

This study investigates the impact of intra-party divisions within the Kurdistan Region of Iraq on the failure of the 2017 independence referendum. Centered on the strategic rivalry between the Kurdistan Democratic Party (KDP) and the Patriotic Union of Kurdistan (PUK), the research argues that such competition prevented the formation of internal cohesion and a unified strategy for achieving independence, ultimately undermining the political and administrative capacity of Kurdish leadership. Drawing on Barry Buzan's *Regional Security Complex Theory* as the primary analytical framework and Carl Schmitt's *Concept of the Political* as a complementary perspective, the study explores how the interaction of domestic rivalries with regional pressures from Iran and Turkey—and the limited support of global powers such as the United States and Israel—eroded political legitimacy and reduced public participation. Methodologically, the research employs a qualitative document analysis and case study approach, integrating both local and international sources. The findings support the hypothesis that the historical rivalry between the KDP and PUK, compounded by regional constraints and weak international backing, diminished Kurdish unity and coordination, contributing significantly to the referendum's failure. The study concludes that internal cohesion, inter-party cooperation, and the strategic management of regional and international relations are critical prerequisites for the success of independence movements. Even with a degree of popular support, deep-seated partisan divisions and external pressures can severely limit the realization of independence aspirations.

Keywords: Party Divisions, Kurdistan Referendum, Kurdish Independence, Political Fragmentation, Regional Pressures, Global Power Support.

1. Associate Professor of Department of International Relations, Kharazmi University, Tehran, Iran. (Corresponding author).

ghkarimi@khu.ac.ir

2. Associate Professor of Department of International Relations, Kharazmi University, Tehran, Iran.

saeed.mirtorabi@khu.ac.ir

3. PhD student in International relations, Kharazmi University, Tehran, Iran.

sabah.yousefi@yahoo.com

Mesopotamian Political Studies, 2026, Vol. 5, Issue 1, pp. 75-106.

Received: 27 September 2025, **Accepted:** 31 May 2026

Doi: 10.22126/mps.2026.12881.1103

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

The 2017 independence referendum in the Kurdistan Region of Iraq was a pivotal event in the region's pursuit of autonomy. Despite strong initial popular support, the referendum ultimately failed. This study examines the role of internal party divisions between the Kurdistan Democratic Party (KDP) and the Patriotic Union of Kurdistan (PUK) and how these rivalries, combined with regional pressures from Iran and Turkey and limited support from global powers such as the United States and Israel, contributed to the referendum's failure. The central research question is: how did internal party conflicts and historical rivalries, in interaction with regional pressures and restricted international backing, affect political cohesion and the outcome of the 2017 referendum? The study argues that internal divisions, historical competition, and external constraints collectively weakened the political capacity of the Kurdistan Region and limited the effectiveness of the independence initiative.

2. Theoretical Framework

The research is based on Barry Buzan's Regional Security Complex Theory (RSCT) and Carl Schmitt's theory of the political. RSCT emphasizes that security concerns of neighboring states are interlinked and that political decisions are shaped by regional power dynamics. Iran and Turkey viewed Kurdish independence not only as an internal issue but as a potential threat to their national security. Both countries applied diplomatic pressure, economic sanctions, and military threats to restrict the Kurdistan Region's ability to execute the referendum. Schmitt's framework complements this view by highlighting that political authority emerges from managing the distinction between friend and enemy. In the Kurdistan Region, KDP and PUK interpreted threats differently, with KDP prioritizing immediate independence and PUK favoring negotiation. This divergence prevented a unified strategy, limiting the region's capacity to respond to external pressures. Additionally, ethnic identity theories explain the Kurdish motivation for autonomy, as historical marginalization and transnational dispersion strengthened the desire to preserve cultural and political identity. The theoretical framework thus combines domestic, regional, and international dimensions to explain the referendum's failure.

3. Methodology

This study uses a descriptive–analytical approach, drawing on documentary analysis and case study methods. Data were collected from scholarly articles, books, official documents, statistical reports, and international databases. Contextual evidence such as official statements, historical records, and regional policy reports were used to verify and strengthen findings. The qualitative method allows an assessment of internal and external factors influencing the referendum while moving beyond political rhetoric.

4. Discussion

The findings indicate that internal divisions between KDP and PUK significantly reduced political cohesion and the capacity to form a unified strategy. KDP's focus on immediate independence and PUK's conciliatory approach toward Baghdad and neighboring states created strategic misalignment. Historical rivalries dating back to the 1970s and 1980s further deepened mistrust and weakened collective decision-making. Regionally, Iran and Turkey actively constrained the referendum through diplomatic, economic, and military measures, viewing Kurdish independence as a threat to regional stability. Limited and inconsistent support from global powers failed to offset these pressures. The analysis shows that the referendum's failure was not caused by a single factor. Rather, the interaction between domestic fragmentation, historical party rivalries, regional pressures, and restricted international support collectively undermined the Kurdistan Region's capacity to realize independence. Even with widespread popular support, internal disunity and external constraints prevented effective implementation of the referendum.

5. Conclusion

The study concludes that successful independence movements require more than public support and political aspirations. They depend fundamentally on internal cohesion, coordinated strategies, and effective management of regional and international relations. The Kurdish experience in 2017 demonstrates that deep party rivalries can undermine even widely supported political projects. Furthermore, the coordinated reaction of regional actors and the cautious approach of global powers revealed that geopolitical transformations cannot succeed without consideration of regional security balances. The research therefore suggests that future Kurdish political initiatives should focus on strengthening internal unity, reducing partisan rivalries, establishing collective decision-making mechanisms, and developing proactive diplomacy with

regional and international actors. Ultimately, the Kurdistan referendum illustrates that in the contemporary international system, the success of independence projects depends largely on the ability of domestic actors to maintain consensus while simultaneously managing external pressures and regional constraints.

از شکاف‌های حزبی تا فشارهای منطقه‌ای: عوامل ناکامی همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان

غلامرضا کریمی^۱

سعید میرترابی^۲

صبح یوسفی^۳

چکیده

این مقاله نقش اختلافات حزبی داخلی در اقلیم کردستان عراق و تأثیر آن بر ناکامی همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ را بررسی می‌کند. مطالعه بر رقابت‌های استراتژیک میان دو حزب اصلی، حزب دموکرات کردستان (KDP) و اتحادیه میهنی کردستان (PUK)، متمرکز است و نشان می‌دهد که این رقابت‌ها مانع شکل‌گیری انسجام داخلی و تدوین استراتژی واحد برای دستیابی به استقلال و کاهش توان مدیریتی احزاب شد. پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب نظری، امنیت منطقه‌ای باری بوزان به‌عنوان نظریه اصلی و نظریه امر سیاسی کارل اشمیت به‌عنوان نظریه مکمل، تحلیل می‌کند که چگونه تعامل اختلافات داخلی با فشارهای منطقه‌ای از سوی ایران و ترکیه و حمایت محدود قدرت‌های جهانی مانند آمریکا و اسرائیل، مشروعیت رهبری سیاسی را تضعیف کرده و مشارکت عمومی را کاهش داده است. برای پاسخ به این پرسش، با تکیه بر روش تحلیل اسنادی و مطالعه موردی و با تمرکز بر منابع داخلی و بین‌المللی، داده‌ها و تحلیل‌ها گردآوری شدند تا فرضیه‌ای را بررسی کنند که بر اساس آن، اختلافات حزبی داخلی و رقابت‌های تاریخی میان حزب دموکرات و اتحادیه میهنی کردستان، در تعامل با فشارهای منطقه‌ای و محدودیت حمایت بین‌المللی، موجب کاهش انسجام داخلی و هماهنگی میان احزاب شده و ناکامی همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ را توضیح می‌دهد. یافته‌ها بر اهمیت انسجام داخلی، هماهنگی میان احزاب و مدیریت هوشمندانه روابط منطقه‌ای و بین‌المللی در موفقیت فرایندهای استقلال‌طلبانه تأکید می‌کنند و نشان می‌دهند که حتی با حمایت نسبی مردمی، شکاف‌های حزبی و فشارهای منطقه‌ای گسترده می‌توانند تحقق اهداف استقلال را محدود کنند.

واژه‌های کلیدی: اختلافات حزبی، همه‌پرسی اقلیم کردستان، استقلال کردستان، فشارهای منطقه‌ای، حمایت قدرت‌های جهانی.

۱. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

ghkarimi@khu.ac.ir

۲. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

saeed.mirtorabi@khu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

sabah.yousefi@yahoo.com

۱. مقدمه

تحقق یا ناکامی آرمان استقلال کردها در اقلیم کردستان عراق همواره یکی از موضوعات حساس و پیچیده سیاست‌های خاورمیانه بوده است. این مسئله نه تنها تحولات داخلی عراق را تحت تأثیر قرار داده، بلکه موقعیت ژئوپلیتیکی منطقه و روابط با همسایگان را نیز شکل داده است. درک عوامل موفقیت یا شکست پروژه استقلال کلید فهم نقش احزاب محلی، رقابت‌های داخلی و محدودیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در فرایندهای استقلال‌طلبانه است. اقلیم کردستان عراق، با فشارهای داخلی و منطقه‌ای و محدودیت‌های متعدد، همواره تلاش کرده است آرمان استقلال خود را پیگیری کند. یکی از مهم‌ترین مراحل این مسیر برگزاری همه‌پرسی استقلال در تاریخ ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷ بود که به‌طور یک‌جانبه و به رهبری حزب دموکرات کردستان (KDP) برگزار شد. اگرچه در ابتدا حمایت مردمی گسترده‌ای از این همه‌پرسی مشاهده شد، اما نتایج آن در نهایت با ناکامی مواجه شد و تأثیر قابل توجهی بر آینده سیاسی اقلیم و انسجام داخلی احزاب باقی گذاشت. تحلیل ناکامی همه‌پرسی نشان می‌دهد که اختلافات درون‌حزبی میان حزب دموکرات با اتحادیه میهنی کردستان (PUK) نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش اجماع داخلی و تضعیف توان سیاسی اقلیم داشت. حزب دموکرات کردستان با تمرکز بر استقلال کامل و اتخاذ رویکرد قاطعانه، و اتحادیه میهنی با گرایش مصالحه‌جویانه و تمایل به همکاری با دولت مرکزی عراق، استراتژی‌ها و ارزیابی‌های متفاوتی از چالش‌های پیش‌رو داشتند. این تفاوت‌ها نه تنها موجب رقابت و شکاف درونی شد، بلکه تصمیم‌گیری‌های کلان اقلیم را نیز با محدودیت مواجه ساخت. تجربه تاریخی نیز نشان می‌دهد که اختلافات حزب دموکرات کردستان و اتحادیه میهنی کردستان ریشه در سال‌های دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ دارد، زمانی که رقابت برای رهبری جریان کردی و تعامل با دولت‌های عراق و همسایگان به شکل پیچیده‌ای شکل گرفت (McDowall, 2004; Natali, 2010).

در این شرایط، هر حزب رقبای خود را به گونه‌ای تعریف می‌کرد که تشخیص «دوستان و دشمنان» در فرایند تصمیم‌گیری پیچیده می‌شد و همین امر انسجام سیاسی و توان مدیریتی اقلیم را محدود کرد. از منظر تحلیل امنیت منطقه‌ای، این وضعیت نشان‌دهنده چالش‌های امنیتی غیرنظامی در سطوح داخلی است. به عبارتی، ضعف انسجام حزبی و رقابت‌های داخلی به‌عنوان یک تهدید برای ثبات کل منطقه قابل مشاهده است؛ چرا که موفقیت یا شکست همه‌پرسی نه تنها به اراده سیاسی و حمایت مردمی بستگی دارد، بلکه به هماهنگی داخلی میان احزاب و مدیریت منابع و

روابط منطقه‌ای نیز وابسته است (Buzan, 1991). از سوی دیگر فشارهای منطقه‌ای، به‌ویژه از سوی ایران و ترکیه، توان اقلیم کردستان در اجرای همه‌پرسی را محدود کرد. این کشورها استقلال کردها را تهدیدی برای ثبات منطقه‌ای می‌دانستند و با ابزارهایی مانند تحریم‌ها، تهدید نظامی و فشار دیپلماتیک، مسیر استقلال را دشوار کردند. حمایت محدود و پراکنده قدرت‌های جهانی مانند ایالات متحده و اسرائیل نتوانست خلأ ناشی از فشارهای منطقه‌ای را جبران کند و همه‌پرسی در محیط نامطلوب بین‌المللی برگزار شد.

این پژوهش بر این نکته تأکید دارد که موفقیت هر فرایند استقلال‌طلبانه، تنها به اراده سیاسی و حمایت مردمی وابسته نیست، بلکه به انسجام داخلی، هم‌افزایی میان احزاب، تدوین استراتژی منسجم و مدیریت هوشمندانه روابط منطقه‌ای و بین‌المللی نیاز دارد. تجربه همه‌پرسی اقلیم کردستان نشان می‌دهد که حتی با وجود اراده سیاسی قوی و حمایت مردمی، اختلافات حزبی عمیق و رقابت‌های تاریخی میان حزب دموکرات و اتحادیه میهنی کردستان می‌تواند فرایند استقلال‌طلبانه را با محدودیت‌های جدی مواجه کند.

سؤال پژوهش این است که «چگونه اختلافات حزبی داخلی و رقابت‌های تاریخی میان احزاب اقلیم کردستان، در تعامل با فشارهای منطقه‌ای گسترده و محدودیت حمایت بین‌المللی، انسجام و هم‌افزایی میان آن‌ها را تحت تأثیر قرار داده و چه نقشی در ناکامی همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ ایفا کرده است؟» بر اساس چارچوب نظری امنیت منطقه‌ای باری بوزان و نظریه امر سیاسی کارل اشمیت به‌عنوان نظریه مکمل، فرضیه پژوهش این است که اختلافات داخلی میان حزب دموکرات کردستان و اتحادیه میهنی کردستان، در تعامل با فشارهای منطقه‌ای و محدودیت حمایت قدرت‌های جهانی، انسجام داخلی و توان مدیریتی احزاب را کاهش داده و مانع تحقق موفقیت‌آمیز همه‌پرسی شد. به‌منظور پاسخ به این سؤال و آزمون فرضیه، پژوهش با روش تحلیل اسنادی و مطالعه موردی انجام شده است. سازمان‌دهی مقاله به‌گونه‌ای است که پس از مقدمه، پیشینه پژوهش و مطالعات مرتبط بررسی می‌شود، سپس چارچوب نظری ارائه شده و به تبیین مفاهیم کلیدی پرداخته می‌شود. در ادامه تحلیل نقش اختلافات حزبی داخلی و فشارهای منطقه‌ای در ناکامی همه‌پرسی ارائه می‌گردد و در نهایت نتیجه‌گیری و پیشنهادهای سیاستی بیان می‌شوند.

۲. پیشینه پژوهش

اسلامی و شمس‌آبادی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «عوامل ناکامی همه‌پرسی جدایی اقلیم کردستان» به بررسی مسئله جدایی‌طلبی کردها، پیشینه قومیتی آنان و ریشه‌های تمایلات استقلال‌طلبانه در اقلیم کردستان پرداخته‌اند. نویسندگان عوامل شکست همه‌پرسی را به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم می‌کنند. در بخش داخلی به عدم یکپارچگی هویتی، تنش‌های حزبی و وضعیت نامطلوب اقتصادی اقلیم اشاره شده است. همچنین، جغرافیای سیاسی متغیر و نقش قدرت‌های خارجی در بهره‌برداری از بخشی از جامعه عراق برای پیشبرد اهداف خود مورد توجه قرار گرفته است. در بخش عوامل خارجی، تأثیر کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مانند عراق، آمریکا، ترکیه، ایران و اسرائیل بررسی می‌شود؛ به‌عنوان نمونه، علت عدم حمایت واشنگتن از اربیل رقابت استراتژیک آمریکا و ایران در بغداد ذکر شده است. در جمع‌بندی، محاسبات نادرست اقلیم در میزان حمایت‌های خارجی و نیز ارزیابی غلط از قدرت و جدیت مخالفان منطقه‌ای از مهم‌ترین دلایل ناکامی همه‌پرسی عنوان شده است.

سمیعی اصفهانی و فرحمند (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «سناریوهای همه‌پرسی استقلال کردستان عراق» به این نتیجه دست یافتند که تهاجم داعش و کنترل غیررسمی مناطق شمالی توسط پیشمرگه‌ها، موج جدیدی از خواسته‌های استقلال‌طلبانه در اقلیم کردستان عراق ایجاد کرد. بررسی رویدادهای کنونی و آینده‌پژوهی نشان می‌دهد که اقلیم کردستان در مواجهه با این تحولات می‌تواند با سه سناریوی اصلی مواجه شود: ۱. دستیابی به استقلال از طریق مذاکرات و بهره‌گیری از ظرفیت‌های اقتصادی، ۲. ایجاد سیستم کنفدرال با تعویق استقلال، ۳. تلاش برای ایجاد کردستان بزرگ. با این حال، پیامدهای ناشی از همه‌پرسی ۲۰۱۷ نشان داد که عدم مدیریت بحران‌های موجود ممکن است دستاوردهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی اقلیم را به خطر بیندازد.

حق‌مرادی (۱۳۹۸ / ۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «ضرورت تأسیس دیگری در گفتمان هویت کردی» به تضاد میان «دیگری درونی» و شکل‌گیری گفتمان هویتی کردی می‌پردازد. نویسنده با تأکید بر نظریه اشمیت، بیان می‌کند که هویت‌سازی کردها همواره به دلیل تضادهای درون‌قومی و عدم امکان غیریت‌سازی مؤثر دچار گسست و تفرقه شده است.

شیاری و فرهنگی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «واکاوی استقلال اقلیم کردستان عراق با تأکید بر نقش قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای» عوامل مؤثر در ناکامی استقلال اقلیم به سه سطح ملی،

منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تقسیم شده‌اند. در سطح ملی، مخالفت دولت مرکزی عراق و شکاف میان احزاب کردی؛ در سطح منطقه‌ای، مواضع منفی کشورهای همسایه نظیر ترکیه، ایران و سوریه و در سطح فرامنطقه‌ای، عدم حمایت مؤثر آمریکا و اروپا، مهم‌ترین چالش‌های تحقق استقلال برشمرده می‌شوند. نویسندگان اشتباهات محاسباتی رهبران اقلیم در تحلیل محیط بین‌المللی را از دلایل اصلی شکست همه‌پرسی می‌دانند.

پوراحمدی میدی و قیاسی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «رویکرد سیاست خارجی ایران و ترکیه به مسئله استقلال کردستان عراق» به این نتیجه دست یافتند که تلاش اقلیم کردستان عراق برای استقلال از مهم‌ترین تحولات منطقه‌ای است که علاوه بر تأثیرگذاری بر ثبات سیاسی و امنیت ملی عراق، پیامدهای گسترده‌ای بر امنیت منطقه‌ای و روابط کشورهای هم‌جوار به‌ویژه ایران و ترکیه داشته است. این موضوع به دلیل تعاملات جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی همسایگان و آسیب‌پذیری‌های متقابل، بستری برای ارزیابی پیوندهای امنیتی و ناامنی در منطقه ایجاد کرده است.

سورانی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «مشروعیت رفراندوم ۲۰۱۷ استقلال اقلیم کردستان از منظر قانون اساسی عراق و حقوق بین‌الملل» به این نتیجه دست یافتند که برگزاری همه‌پرسی ۲۰۱۷ استقلال اقلیم کردستان عراق از منظر حقوق بین‌الملل و قانون اساسی عراق در برخی ابعاد، به‌ویژه با توجه به پیشینه تاریخی و نقض حقوق بشر توسط دولت مرکزی عراق، می‌تواند مشروعیت یابد. دلایل متعددی همچون نقض مواد مختلف قانون اساسی عراق، بی‌توجهی به اصول مشارکت و توازن و مشکلات تاریخی الحاق کردستان به عراق موجب شد که مردم کردستان به برگزاری همه‌پرسی به‌عنوان یک راه‌حل دموکراتیک و مسالمت‌آمیز برای ابراز خواسته‌های خود روی آورند. این اقدام، به‌ویژه در شرایطی که دولت عراق قادر به دفاع مؤثر از حقوق کردها نبوده و آن‌ها تحت اشغال و سرکوب قرار داشته‌اند، از نظر حقوقی توجیه‌پذیر است. با این حال، مخالفت‌های گسترده حکومت مرکزی عراق، کشورهای همسایه و مجامع بین‌المللی از یک سو و نبود اجماع جهانی بر سر مشروعیت این همه‌پرسی نشان می‌دهد که در عرصه عمل همچنان چالش‌های فراوانی برای تحقق استقلال اقلیم کردستان وجود دارد.

نصرالدین پورگویا و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل و تبیین بحران‌های داخلی و خارجی در دولت اقلیم کردستان عراق» به این نتیجه دست یافتند که اقلیم

کردستان عراق پس از فروپاشی نظام دوقطبی و سقوط رژیم بعث با چالش‌ها و بحران‌های متعددی مواجه است. مهم‌ترین چالش‌های داخلی، به‌ویژه اختلافات بین احزاب کردی و بحران‌های اقتصادی، مانع اصلی در راه تحقق یکپارچگی سیاسی و توسعه پایدار در این منطقه شده‌اند. همچنین، سیاست‌های تقابلی و غیرشفاف احزاب کرد با حکومت مرکزی عراق و همسویی برخی گروه‌ها با ترکیه به افزایش بحران‌ها و نارضایتی‌ها دامن زده است. در سطح خارجی، مخالفت کشورهای همسایه همچون ترکیه و ایران و عدم همراهی کامل آمریکا و دیگر کشورهای منطقه نیز بر پیچیدگی وضعیت افزوده است. در این شرایط، اتحادیه میهنی کردستان تلاش کرده تا با نزدیکی به ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای، توازن قوا را حفظ کند.

ولدبیگی و نیاکویی (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در قبال فرماندوم استقلال اقلیم کردستان عراق در سال ۲۰۱۷» به این نتیجه دست یافتند که سیاست خارجی ایالات متحده در قبال همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق به دلیل محدودیت‌های داخلی و ادراکات خاص بازیگران سیاست خارجی نتوانست به یک استراتژی منسجم و جامع منتهی شود. این عدم انسجام نه‌تنها موجب ایجاد خلأ راهبردی در منطقه شد، بلکه به تقویت جایگاه قدرت‌های پیرامونی و کاهش نفوذ آمریکا در منطقه انجامید. در نتیجه کردها در شرایطی قرار گرفتند که به‌ویژه در غیاب حمایت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، منزوی‌تر و آسیب‌پذیرتر شدند. اودریسکول و بازیر^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «همه‌پرسی استقلال و لفاظی ناسیونالیستی: منطقه کردستان عراق» به این نتیجه رسیدند که همه‌پرسی در اقلیم کردستان عراق به‌جای اینکه در زمان مناسب برگزار شود، به‌واسطه رقابت‌های سیاسی داخلی و شورش فزاینده مردم علیه وضعیت اقتصادی و سیاسی ضعیف برگزار شد. با تمرکز بر ضعف‌های سیاسی و مالی و همچنین عدم حمایت منطقه‌ای و بین‌المللی از استقلال کردستان، استقلال هدفی واقع‌بینانه نبوده و بیشتر به‌عنوان ابزاری برای انحراف توجهات از بحران‌های داخلی استفاده شد. این مثال از همه‌پرسی در اقلیم کردستان عراق پرسش‌هایی را درباره اعتبار دموکراتیک چنین همه‌پرسی‌هایی مطرح می‌کند؛ زیرا مردم برای نتیجه‌ای دسترس‌ناپذیر رأی می‌دادند و خود همه‌پرسی به ابزاری برای رقابت سیاسی داخلی تبدیل شده بود.

1. O'Driscoll & Baser

مصطفی^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان «همه‌پرسی استقلال کردستان عراق: احزاب سیاسی، فرصت و زمان» به این نتیجه دست یافت که تقاطع این فرایندها در طول زمان به برگزاری همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق منجر شد. زمان‌بندی یکی از جنبه‌های همه‌پرسی‌ها و جنبش‌های جدایی طلب است که توجه کافی به آن نشده است. فرصت‌هایی که در سال ۲۰۱۷ برای نخبگان سیاسی کرد فراهم شد، در سال‌های گذشته وجود نداشت و زمان‌بندی همه‌پرسی استقلال نتیجه تعامل و تقاطع این فرایندها بود.

حما^۲ و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «امنیت همه‌پرسی استقلال کردستان در سال ۲۰۱۷» به این نتیجه دست یافتند که حق تعیین سرنوشت کردها در عراق همواره به‌عنوان مسئله‌ای امنیتی از سوی دولت‌های مختلف عراق مطرح شده است. بر اساس نظریه امنیتی‌سازی، واکنش دولت عراق به همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان در سال ۲۰۱۷ از منظر تهدید به وحدت عراق ارزیابی شد. این نگرش موجب شد که دولت عراق به اقدامات نظامی دست بزند و در نتیجه حمله به نیروهای پیشمرگه کرد در مناطق مورد مناقشه آغاز شود. این پژوهش نشان می‌دهد که استفاده از زبان و گفت‌وگو امنیتی توسط مقامات عراقی، همه‌پرسی کردها را به‌عنوان تهدیدی برای وحدت عراق معرفی کرد و این نگرش زمینه‌ساز مداخلات نظامی در مناطق مورد اختلاف شد.

پارک^۳ و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «رفراندوم استقلال در اقلیم کردستان عراق و مناطق مورد مناقشه در سال ۲۰۱۷» به این نتیجه دست یافتند که همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق موجب تشدید اختلافات درونی میان احزاب و گروه‌های سیاسی در این منطقه شد. این همه‌پرسی که با هدف سنجش تمایل مردم اقلیم کردستان به استقلال برگزار شده بود نه تنها نتوانست وحدت سیاسی در این منطقه را تقویت کند، بلکه شکاف‌های موجود را بیشتر نمایان ساخت. بر اساس مشاهدات اعضای هیئت اعزامی، این اقدام به‌جای آنکه به یکپارچگی سیاسی کمک کند، تضادها و اختلافات درون اقلیم کردستان را به‌وضوح آشکار ساخت.

با وجود اینکه پژوهش‌های مختلفی در زمینه تحولات اقلیم کردستان و فرایند استقلال‌طلبی آن انجام شده است، این پژوهش به شکلی نوآورانه به بررسی دقیق‌تر و تحلیلی‌تر اختلافات حزبی و تأثیرات آن‌ها بر همه‌پرسی استقلال می‌پردازد. خلأ پژوهشی قابل توجهی در این زمینه وجود دارد؛

1. Mustafa

2. Hama

3. Park

زیرا اکثر مطالعات به جنبه‌های کلان‌تری از سیاست‌های اقلیم کردستان پرداخته‌اند و نقش دقیق اختلافات داخلی در این فرایند را نادیده گرفته‌اند. بنابراین، این پژوهش تلاش دارد تا ابعاد جدیدی از این موضوع را شفاف‌تر کند و نتایج آن می‌تواند به درک بهتر چالش‌ها و فرصت‌های آینده در مسیر استقلال‌طلبی کردها کمک کند.

۳. چارچوب نظری

تحولات سیاسی و اجتماعی اقلیم کردستان عراق را می‌توان به‌طور مؤثر از منظر امنیت منطقه‌ای تحلیل کرد؛ زیرا ناکامی همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ نتیجه تعامل پیچیده و چندلایه میان فشارهای منطقه‌ای، رقابت‌های داخلی و محدودیت‌های بین‌المللی بود. در یک چارچوب و مجموعه امنیتی، گروهی از دولت‌ها که نگرانی‌های اصلی امنیتی آن‌ها تا اندازه‌ای به هم گره خورده است، در مواجهه با تهدیدهای سیاسی یا امنیتی که می‌تواند ثبات ملی یا منطقه‌ای را به خطر اندازد، به شکل فعالانه واکنش نشان می‌دهند و این واکنش‌ها می‌تواند شامل ابزارهای دیپلماتیک، اقتصادی، امنیتی و حتی نظامی باشد (Buzan, 1991). در این چارچوب، ایران و ترکیه استقلال اقلیم کردستان را نه تنها به‌عنوان یک حرکت داخلی بلکه به‌عنوان تهدیدی بالقوه برای امنیت ملی و ثبات منطقه‌ای خود تلقی کردند. این کشورها از طریق فشارهای دیپلماتیک، تهدیدات اقتصادی و توان نظامی، ظرفیت اقلیم کردستان را برای مدیریت، برنامه‌ریزی و اجرای همه‌پرسی محدود ساختند.

در سطح داخلی، رقابت‌های حزبی میان حزب دموکرات کردستان و اتحادیه میهنی کردستان مانع شکل‌گیری اجماع داخلی و تدوین استراتژی واحد برای تحقق استقلال شد. حزب دموکرات با تمرکز بر استقلال فوری و تثبیت رهبری مسعود بارزانی، تعریف مشخصی از تهدیدها و فرصت‌ها داشت، در حالی که اتحادیه میهنی رویکرد مصالحه‌جویانه با دولت مرکزی عراق و کشورهای همسایه را در پیش گرفت. این تفاوت در ارزیابی تهدیدها، ظرفیت اقلیم برای اتخاذ تصمیمات جمعی و مدیریت بحران را محدود کرد و توانایی مقابله با فشارهای منطقه‌ای را کاهش داد. نظریه امر سیاسی کارل اشمیت تأکید می‌کند که سیاست در شرایط بحرانی بر تشخیص «دوست» و «دشمن» استوار است و قدرت سیاسی واقعی زمانی آشکار می‌شود که تضادها مدیریت شوند (Schmitt, 2007). در اقلیم کردستان، رقابت‌های داخلی باعث شد هر حزب تهدیدها و فرصت‌ها را از دیدگاه منافع خود تحلیل کند و امکان شکل‌دهی یک استراتژی هماهنگ برای تحقق استقلال تقریباً از بین برود (Mustafa, 2021). این تحلیل نشان می‌دهد که تعریف نادرست

دشمنان داخلی و منطقه‌ای می‌تواند انسجام سیاسی و موفقیت پروژه‌های استقلال‌طلبانه را به شدت محدود کند.

از بُعد هویتی، نظریه‌های هویت قومی و ملی‌گرایی توضیح می‌دهند که گروه‌های قومی برای حفظ هویت فرهنگی و سیاسی خود به دنبال خودمختاری یا استقلال هستند. کردها به دلیل پراکندگی در چند کشور و سابقه طولانی از سرکوب و تقسیم‌بندی‌های استعماری، انگیزه‌های قوی برای حفظ و تقویت هویت ملی دارند (Abbassi et al, 2022: 185). این امر با چارچوب امنیت منطقه‌ای همسوست؛ زیرا فشار کشورهای همسایه و ریسک‌های امنیتی، تعامل میان هویت ملی و استراتژی‌های سیاسی اقلیم را شکل می‌دهد.

به‌طور خلاصه، چارچوب نظری پژوهش سه بعد تحلیلی دارد:

۱. بُعد داخلی: بررسی رقابت‌ها و اختلافات حزبی KDP و PUK و تأثیر آن بر انسجام سیاسی و توان مدیریتی اقلیم؛
۲. بُعد منطقه‌ای: تحلیل فشارهای کشورهای همسایه و اثرات ژئوپلیتیکی آن‌ها بر تصمیمات سیاسی و توان امنیتی اقلیم؛
۳. بُعد بین‌المللی: ارزیابی نقش محدود حمایت قدرت‌های جهانی و تأثیر آن بر موفقیت یا ناکامی پروژه استقلال.

این چارچوب نشان می‌دهد که ناکامی همه‌پرسی ۲۰۱۷ نتیجه تعامل همزمان میان رقابت‌های داخلی، فشارهای منطقه‌ای و محدودیت حمایت بین‌المللی بود و تحلیل دقیق آن از طریق یک ایقاع نظری یکپارچه ممکن است.

۳-۱. روند شکل‌گیری و تثبیت ساختار سیاسی اقلیم کردستان

کردها امروزه جمعیتی حدود ۴۰ میلیون نفر را شامل می‌شوند و پیش از تقسیم‌بندی‌های استعماری انگلستان و فرانسه، عمدتاً تحت سلطه امپراتوری عثمانی زندگی می‌کردند. با فروپاشی این امپراتوری در پایان جنگ جهانی اول و توافق سایکس - پیکو، کردها تحت سلطه آن، میان سه کشور تقسیم شدند و تجربه‌ای طولانی از بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی را پشت سر گذاشتند. در عراق، این تقسیم‌بندی و ضعف دولت‌های مرکزی زمینه‌ای برای ظهور جنبش‌های کرد ایجاد کرد و تجربه‌ای از خودمختاری نسبی و مقاومت‌های مکرر در برابر حکومت‌های بغداد فراهم آورد. با گذشت دهه‌ها، تلاش‌های کردها برای دستیابی به حقوق سیاسی و خودمختاری همواره با

محدودیت‌ها و فشارهای داخلی و خارجی مواجه بوده است. این روند تاریخی و تجمع تجارب سیاسی و نظامی کردها در نهایت زمینه‌ساز شکل‌گیری فرصت‌های جدید پس از سقوط رژیم بعث در سال ۲۰۰۳ شد، زمانی که خلأ قدرت ناشی از سرنگونی صدام حسین، مسیر تحقق آرمان استقلال را برای کردها باز کرد (Hussein, 2022: 12).

اگرچه کردستان عراق با جمعیت حدود شش میلیون نفر بزرگ‌ترین سکونتگاه کردها نیست، اما به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی و منابع اقتصادی مهم‌ترین بازیگر در روند استقلال‌طلبی کردی به شمار می‌آید. از دهه ۱۹۷۰ کردهای عراق با حمایت‌های آشکار و پنهان بازیگران خارجی از جمله اسرائیل، آمریکا و ایران، به تدریج زمینه‌های جدایی‌طلبی را تقویت کردند. نقطه عطف این مسیر در سال ۱۹۹۱ رخ داد، زمانی که با اعلام منطقه پرواز ممنوع در شمال عراق توسط ترکیه، فرانسه، انگلستان و آمریکا، نیروهای کرد توانستند حاکمیت دوفاکتو بر بخشی از اقلیم برقرار کنند، وضعیتی که حتی صدام حسین نیز نتوانست بر آن فائق آید (Hama, 2021: 223).

در سال ۲۰۰۳ و پس از اشغال بغداد، بزرگ‌ترین مانع پیش‌روی کردها از میان رفت و اقلیم کردستان رسماً به‌عنوان یک حکومت فدرال طبق قانون اساسی عراق شناخته شد. علاوه بر اختصاص ۱۷ درصد از درآمدهای ملی، کردها از حمایت مالی و تسلیحاتی ایالات متحده بهره‌مند شدند و زیر رهبری مسعود بارزانی، گام‌های بلندی در جهت استقلال سیاسی، اقتصادی و نظامی برداشتند. این اقدامات شامل فروش مستقیم نفت به ترکیه بدون هماهنگی با بغداد، تلاش برای الحاق مناطق مورد مناقشه مانند کرکوک و حمایت از مبارزان کوبانی علیه داعش بود که بارزانی را به‌عنوان «پدر کردها» مطرح کرد (Al-Hadid & Hamood, 2021: 73; Qader, 2022: 954).

ظهور داعش در سال ۲۰۱۴ مرحله جدیدی در روند استقلال‌طلبی کردها ایجاد کرد. حملات این گروه به کردهای ایزدی و پیشروی تا نزدیکی اربیل فرصتی برای مظلوم‌نمایی کردها و بهره‌گیری از خلأ قدرت در مناطق مورد مناقشه فراهم آورد. اقلیم کردستان کنترل بخش‌های وسیعی از مرکز و شمال عراق به‌ویژه مناطق نفت‌خیز نینوا و استان کرکوک را به دست گرفت و بر ضرورت ایجاد دولت مستقل برای کردها تأکید کرد. این تجربه نشان می‌دهد که اقلیم کردستان به‌عنوان یک بازیگر بلندپرواز در منطقه غرب آسیا، با اتخاذ سیاست‌های مستقل داخلی و خارجی، حساسیت بازیگران منطقه‌ای را برانگیخت و همزمان با عوامل داخلی، موانعی جدی بر سر راه تحقق استقلال ایجاد کرد. فشارهای منطقه‌ای، رقابت‌های حزبی داخلی و محدودیت حمایت

بین‌المللی، همگی در شکل‌گیری مسیر استقلال‌طلبی کردها نقش تعیین‌کننده داشتند و شکست همه‌پرسی ۲۰۱۷ را تا حد زیادی توجیه می‌کنند.

۳-۲. از شکاف‌های حزبی تا ناکامی همه‌پرسی: تاریخ و تحولات اختلافات داخلی

در اقلیم کردستان

اختلافات حزبی در اقلیم کردستان عراق از اوایل قرن بیستم تا کنون همواره یکی از عوامل تعیین‌کننده در سیاست و ثبات منطقه بوده و نقش قابل‌توجهی در شکل‌دهی هویت سیاسی و اجتماعی منطقه ایفا کرده است. ریشه این اختلافات در رقابت‌های تاریخی، ایدئولوژیک و استراتژیک میان احزاب اصلی کردی نهفته و توان اقلیم در اتخاذ تصمیمات کلان و مدیریت مؤثر بحران‌های داخلی و خارجی را محدود کرده است. پس از تأسیس حکومت مدرن عراق در دهه ۱۹۲۰، سیاست‌های سرکوبگرانه و تبعیض‌آمیز علیه کردها زمینه شکل‌گیری جنبش‌های ملی‌گرایانه و احزاب سیاسی کردی را فراهم کرد. حزب دموکرات کردستان (KDP) در سال ۱۹۴۶ تأسیس شد و به سرعت به یکی از بازیگران اصلی سیاست کردستان عراق بدل گردید. در حالی که اتحادیه میهنی کردستان (PUK) در دهه‌های بعد شکل گرفت و با دیدگاه‌های ایدئولوژیک و استراتژیک متفاوت رقیب اصلی حزب شد. این تفاوت‌ها شامل نحوه تعامل با دولت مرکزی عراق، تعریف تهدیدها و فرصت‌ها و استراتژی‌های داخلی و خارجی، به ایجاد فضای قطبی و رقابتی شدید در سیاست‌های اقلیم منجر شد (Alkış & Sever, 2024, p.3).

تضادهای میان حزب دموکرات و اتحادیه میهنی کردستان تنها محدود به عرصه سیاسی نبود؛ رقابت آن‌ها در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی نیز نمود داشت. اوج این اختلافات در اوایل دهه ۱۹۹۰ دیده شد، زمانی که رقابت‌های تاریخی و ایدئولوژیک میان دو حزب به جنگ داخلی منجر گردید (Tayib & Muhammad, 2024: 1327). این درگیری‌ها که بین سال‌های ۱۹۹۴ تا ۱۹۹۸ جریان داشت، به تقسیم مناطق مختلف اقلیم میان دو حزب انجامید و ساختار سیاسی و اجتماعی منطقه را به طور قابل‌توجهی دگرگون کرد. هر حزب مناطق تحت کنترل خود را با رویکردهای سیاسی، اقتصادی و امنیتی متمایز اداره می‌کرد و این تقسیم‌بندی‌ها انسجام داخلی را کاهش داد و توان اقلیم برای مدیریت بحران‌ها و اتخاذ تصمیمات کلان را محدود ساخت (Alkış & Sever, 2024: 5). تأثیرات این درگیری‌ها فراتر از عرصه سیاسی بود. اختلافات حزبی باعث شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی و اقتصادی موازی، رقابت بر سر منابع مالی و انسانی و ایجاد شکاف‌های

فرهنگی و اجتماعی در اقلیم کردستان شد (Asgarkhani et al, 2021: 158). حتی در شرایطی که یک جنبش ملی با حمایت مردمی گسترده مواجه است، نبود هماهنگی داخلی و رقابت شدید میان احزاب می‌تواند تمامی فرایندهای سیاسی کلان از جمله تلاش برای استقلال را محدود کند. پس از سقوط صدام حسین و شکل‌گیری عراق جدید در سال ۲۰۰۳، فرصت استقلال‌طلبانه برای اقلیم کردستان فراهم شد، اما اختلافات درون‌حزبی همچنان ادامه یافت و مانع شکل‌گیری یک سیاست واحد و هماهنگ شد. حزب دموکرات به رهبری مسعود بارزانی به دنبال استقلال کامل بود، در حالی که اتحادیه میهنی رویکرد محتاطانه‌تر و گاه مخالف اتخاذ می‌کرد. این عدم هماهنگی در تصمیم‌گیری‌ها و تعریف تهدیدها نمونه‌ای از نظریه امر سیاسی کارل اشمیت است، جایی که عدم تشخیص دقیق دوستان و دشمنان داخلی و منطقه‌ای، انسجام سیاسی و توان مدیریت بحران را تضعیف می‌کند (Ibid: 156). علاوه بر این، اختلافات در حوزه روابط خارجی بر شدت شکاف داخلی افزود. حزب دموکرات روابط نزدیکی با ترکیه و اسرائیل داشت، در حالی که اتحادیه میهنی به ایران متکی بود. این تفاوت‌ها موجب شد هر حزب اهداف خاص خود را در عرصه بین‌المللی دنبال کند و توان اقلیم برای تدوین یک استراتژی مشترک و هماهنگ کاهش یابد. این وضعیت نمونه‌ای از «ایجاد دیگری درونیه» است؛ یعنی هر حزب با تعریف دشمن و دوست از منظر خود، دیگری را به‌عنوان رقیب داخلی می‌شناخت و این امر نه تنها انسجام داخلی را کاهش داد، بلکه محدودیت‌های عملی برای تحقق استقلال ایجاد کرد.

نتیجه این بی‌انسجامی داخلی و رقابت‌های حزبی، محدود شدن حمایت‌های بین‌المللی و کاهش ظرفیت اقلیم برای تحقق پروژه استقلال ۲۰۱۷ بود (Abbasi et al, 2022: 184). تجربه تاریخی نشان می‌دهد که در یک محیط سیاسی پرتنش، رقابت‌های درون‌حزبی و فقدان توافق بر سر تعریف مخاطرات و اولویت‌ها می‌تواند حتی با وجود حمایت مردمی و منابع کافی، روندهای استقلال‌طلبانه را با محدودیت‌های عملی مواجه سازد.

۳-۳. روابط خارجی اقلیم کردستان و تأثیر بازیگران منطقه‌ای بر همه‌پرسی استقلال

۲۰۱۷

تحولات سیاسی و تلاش‌های استقلال‌طلبانه اقلیم کردستان عراق همواره با حساسیت و واکنش بازیگران منطقه‌ای همراه بوده است. نقش قدرت‌های همسایه از جمله ایران، ترکیه و همچنین کشورهای غربی مانند ایالات متحده و اسرائیل، در شکل‌دهی به سیاست‌های داخلی و خارجی

اقلیم کردستان تعیین‌کننده بوده است (Hama et al, 2024: 3). از طرفی واکنش بازیگران منطقه‌ای به همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ نیز نشان‌دهنده تأثیر عمیق رقابت‌های حزبی و اختلافات داخلی بر سیاست خارجی اقلیم کردستان بود. درک روابط تاریخی این بازیگران با اقلیم کردستان و بررسی تحولات پس از همه‌پرسی تصویر جامعی از تأثیرگذاری آن‌ها ارائه می‌دهد.

۳-۳-۱. اسرائیل

از زمان شکل‌گیری اقلیم کردستان عراق، این منطقه به‌عنوان یک نقطه استراتژیک حیاتی برای اسرائیل در نظر گرفته شده است. تل‌آویو در چارچوب راهبرد بلندمدت اتحاد پیرامونی (Periphery Doctrine) تلاش می‌کند روابط نزدیک با اقلیت‌ها و مناطق پیرامونی کشورهای عربی و مسلمان برقرار کند که هدف از آن افزایش عمق استراتژیک و کاهش آسیب‌پذیری امنیتی در برابر تهدیدات منطقه‌ای است. مناخیم بگین، نخست‌وزیر پیشین اسرائیل، به‌صراحت اعلام کرده است که خداوند «نیل تا فرات» را به یهودیان داده و این استراتژی به اسرائیل اجازه می‌دهد روابط خود با اقلیم کردستان را به‌عنوان بخشی از سیاست منطقه‌ای خود تنظیم کند (Ghahriyan, 2024). در این مسیر، اسرائیل نه تنها از ظرفیت سیاسی کردها بهره برد، بلکه از فضای اقلیم کردستان برای انجام عملیات‌های اطلاعاتی و جاسوسی علیه ایران و رصد فعالیت‌های گروه‌های منطقه‌ای بهره گرفت که این امر موقعیت تل‌آویو را در رقابت با تهران نیز بهبود بخشید (Shapira & Cohen, 2023: 112).

سیاست اسرائیل در حمایت از اقلیم کردستان اهداف متعددی را دنبال می‌کند، از جمله:

۱. تثبیت نفوذ ژئوپلیتیکی: ایجاد روابط مستقیم با اربیل به تل‌آویو امکان می‌دهد که در معادلات خاورمیانه حضور فعال داشته باشد و به‌عنوان واسطه‌ای در روابط بین دولت‌های منطقه عمل کند.

۲. مهار تهدیدات منطقه‌ای: همکاری با کردها به اسرائیل امکان می‌دهد تهدیدهای بالقوه ایران و گروه‌های مسلح مرتبط با آن را کاهش دهد و اطلاعات حیاتی برای مقابله با تحرکات تهران جمع‌آوری کند.

۳. انحراف تمرکز کشورهای عربی از مسئله فلسطین: تاریخچه حمایت اسرائیل از کردها نشان می‌دهد که بی‌ثباتی داخلی در کشورهای عربی و مسلمان می‌تواند تمرکز آن‌ها را از جبهه‌های

نظامی علیه تل‌آویو منحرف کند. نمونه تاریخی این سیاست در جریان شورش کردها در عراق همزمان با جنگ اکتبر ۱۹۷۳ قابل مشاهده است (Muhamad, 2024: 18).

در جریان همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق در ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷، اسرائیل تنها کشور فرامنطقه‌ای بود که به صورت علنی از این اقدام حمایت کرد. نخست‌وزیر اسرائیل، بنیامین نتانیا‌هو، در تاریخ ۱۳ سپتامبر ۲۰۱۷، حمایت سیاسی خود را از تلاش‌های مشروع کردها برای دستیابی به دولتی مستقل اعلام کرد. وی اظهار داشت: «اسرائیل از تلاش‌های مشروع مردم کرد برای دستیابی به دولتی مستقل حمایت می‌کند» (Reuters, 2017). این حمایت اسرائیل به‌عنوان اولین کشور خارجی، بازتاب گسترده‌ای در رسانه‌ها داشت و در برخی گردهمایی‌های کردها پرچم اسرائیل به اهتزاز درآمد. با این حال، حمایت اسرائیل با واکنش‌های منفی از سوی کشورهای همسایه عراق به‌ویژه ایران و ترکیه مواجه شد. رئیس‌جمهور ترکیه، رجب طیب اردوغان، در تاریخ ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۷ از اسرائیل خواست تا حمایت خود از همه‌پرسی استقلال کردستان عراق را بازنگری کند و هشدار داد که این اقدام می‌تواند روابط دیپلماتیک بین آنکارا و تل‌آویو را تحت تأثیر قرار دهد (Times of Israel, 2017). با این حال، در ادامه و در اوج برگزاری همه‌پرسی، نتانیا‌هو از اظهارنظر رسمی خودداری کرد که نشان‌دهنده محدودیت حمایت عملی اسرائیل بود.

در مجموع، هرچند حمایت اسرائیل از همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان به‌عنوان نخستین حمایت آشکار از سوی یک بازیگر فرامنطقه‌ای شناخته شد، اما این حمایت در سطح عملی تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر روند اجرایی همه‌پرسی نداشت و با واکنش‌های منفی گسترده‌ای از سوی کشورهای منطقه، به‌ویژه ایران، ترکیه و عراق، مواجه گردید.

در بعد فنی و امنیتی، برخی گزارش‌ها به نقش محدود اسرائیل در زمینه فناوری اطلاعات و امنیت سایبری اشاره کرده‌اند که می‌تواند به تقویت ظرفیت دفاعی و فنی نیروهای اقلیم کردستان کمک کرده باشد (Shapira & Cohen, 2023). با این حال، این همکاری‌ها در چارچوب تبادل اطلاعات و فناوری باقی مانده و شواهد موجود دلالتی بر تأثیرگذاری مستقیم آن بر مشروعیت بین‌المللی یا نتایج همه‌پرسی ندارد (Ghahriyan, 2024).

همان‌طور که اشاره شد، از منظر تحلیلی، حمایت اسرائیل از اقلیم کردستان را می‌توان در چارچوب تداوم راهبرد اتحاد پیرامونی بررسی کرد؛ راهبردی که بر تعامل با اقلیت‌ها و واحدهای غیردولتی پیرامون کشورهای عربی و مسلمان با هدف ایجاد موازنه در برابر تهدیدات منطقه‌ای

تأکید دارد (Efron, 2018; BESA Center, 2017). در این راستا، کردستان عراق به‌عنوان یک بازیگر محلی تأثیرگذار در شمال عراق، جایگاهی ژئوپلیتیکی برای تل‌آویو یافته است. با این حال، هدف این سیاست‌ها بیش از آنکه مداخله‌جویانه تلقی شود، نوعی تلاش برای گسترش روابط تاکتیکی و اطلاعاتی با بازیگران غیردولتی منطقه به شمار می‌آید. بنابراین، حمایت اسرائیل از همه‌پرسی اقلیم کردستان بیش از آنکه بیانگر دخالت مستقیم یا نقش تعیین‌کننده در نتیجه‌گیری سیاسی باشد، بخشی از راهبرد گسترده‌تر تعامل تل‌آویو با بازیگران غیردولتی منطقه است؛ هرچند که مقامات اقلیم کردستان تأکید کردند که این روابط تأثیر مستقیم بر سیاست داخلی و نتایج همه‌پرسی نداشته و تصمیم‌گیری‌ها عمدتاً بر اساس مصالح منطقه‌ای و داخلی کردها اتخاذ شده است (Kurdistan Regional Government, 2017). در نهایت، تحلیل نقش و الگوی رفتاری اسرائیل در قبال همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان نشان می‌دهد که تعامل میان بازیگران فرامنطقه‌ای و ساختار امنیت منطقه‌ای خاورمیانه نقشی تعیین‌کننده در محدودسازی ظرفیت‌های سیاسی و دیپلماتیک اقلیم داشته است. حتی حمایت‌های نمادین خارجی نیز در برابر فشارهای امنیتی و ژئوپلیتیکی منطقه‌ای کارکرد محدودی یافته‌اند.

۳-۲-۳. آمریکا

ایالات متحده آمریکا به‌عنوان یکی از بازیگران اصلی در ساختار سیاسی و امنیتی عراق و اقلیم کردستان همواره نقشی مهم در شکل‌دهی به معادلات منطقه‌ای ایفا کرده است. از زمان سقوط صدام حسین در سال ۲۰۰۳، واشنگتن تلاش کرد با مدیریت بحران‌های داخلی عراق و تقویت نهادهای حکومتی نفوذ خود را تثبیت کند. در این چارچوب، توان نظامی و بودجه نیروهای پیشمرگه عمدتاً از طریق بودجه کل نیروهای مسلح عراق تأمین می‌شد و دولت مرکزی عراق در برخی موارد به‌دلیل محدودیت‌های مدیریتی قادر به تأمین کامل نیازهای مالی و تسلیحاتی پیشمرگه‌ها نبود (Chomani, 2024). در کنار این منابع داخلی، ایالات متحده آمریکا با ارائه کمک‌های مالی و تجهیزات نظامی، توان نظامی پیشمرگه‌ها را تقویت کرد و نقش مهمی در مقابله با تهدیدات منطقه‌ای، به‌ویژه داعش، ایفا نمود (Maghdid, 2023).

با این حال، در آستانه برگزاری همه‌پرسی استقلال در سال ۲۰۱۷، واشنگتن موضع محتاطانه‌ای اتخاذ کرد؛ ژنرال‌های ارشد آمریکایی و نهادهای دیپلماتیک از جمله اندیشکده شورای روابط خارجی، معتقد بودند که برگزاری همه‌پرسی در شرایط حساس منطقه‌ای و در حالی که ائتلاف

ضدداعش هنوز فعال بود، می‌تواند منابع حیاتی را منحرف و تنش‌های داخلی را تشدید کند (Council on Foreign Relations, 2017). واکنش رسمی آمریکا از حمایت غیرمستقیم به سیاستی دوپهلوی و بی‌طرفانه تغییر یافت و رکس تیلرسون، وزیر امور خارجه وقت، به‌رغم سابقه حمایت واشنگتن از پیشمرگه‌ها، از اعلام حمایت رسمی و قاطع از همه‌پرسی خودداری کرد (Salam, 2024). این تحلیل نشان می‌دهد که تقویت توان نظامی پیشمرگه‌ها حاصل تعامل ترکیبی میان دولت مرکزی عراق و حمایت‌های بین‌المللی بوده و تصمیمات داخلی اقلیم کردستان نیز نقش مهمی در شکل‌دهی به نتایج اجرایی و امنیتی داشت.

از سوی دیگر، ناتوانی بخشی از سیاستمداران اقلیم در درک واقعیات پیچیده نظام بین‌الملل به تصمیمات شتاب‌زده و کم‌تأمل انجامید. آن‌ها اغلب بر اراده داخلی و حمایت مردمی تمرکز داشتند، در حالی که توانایی پیش‌بینی واکنش‌های بازیگران منطقه‌ای و جهانی را نداشتند. این عدم درک منجر به برگزاری همه‌پرسی در شرایطی شد که فشارهای بین‌المللی و حساسیت‌های ژئوپلیتیکی منطقه امکان موفقیت پروژه استقلال را به شدت محدود کرده بود (Salam, 2024). با وجود این، توان نظامی پیشمرگه‌ها در سال‌های پیش از همه‌پرسی نتیجه تعامل میان بودجه کل نیروهای مسلح عراق و حمایت‌های بین‌المللی، از جمله کمک‌های مالی و تجهیزات نظامی آمریکا بود. در سال ۲۰۱۶، پنتاگون حدود ۲۰۰ میلیون دلار کمک نظامی و مالی اختصاص داد و تجهیزات برای دو لشکر آنان ارسال شد؛ هرچند این حمایت‌ها در چارچوب همکاری مشترک با دولت مرکزی عراق و سیاست‌های راهبردی منطقه‌ای انجام شد، نشان‌دهنده جایگاه راهبردی کردها به‌عنوان شریک امنیتی آمریکا در مقابله با تهدیدات منطقه‌ای بود. اما همزمان با برگزاری همه‌پرسی، ملاحظات سیاسی و امنیتی باعث کاهش شدت حمایت‌ها شد و واشنگتن سیاستی محتاطانه اتخاذ کرد تا روابط با بغداد حفظ شود و از تقویت موقعیت ایران در عراق جلوگیری شود (chomani, 2024). تحلیل این رویکرد نشان می‌دهد که اولویت‌های استراتژیک آمریکا در عراق، به‌ویژه حفظ ثبات و روابط با دولت مرکزی، بر حمایت از آرمان‌های استقلال‌طلبانه اقلیم کردستان تقدم داشت (Maghdid, 2023: 2). تجربه همه‌پرسی همچنین تأکید می‌کند که بدون درک صحیح سیاستمداران اقلیم از واقعیت‌های نظام بین‌الملل و بدون حمایت قاطع بین‌المللی، پروژه‌های سیاسی کلان از جمله استقلال‌طلبی با محدودیت‌های جدی مواجه خواهند شد. برای

موفقیت اقدامات مشابه در آینده، اقلیم کردستان نیازمند دیپلماسی فعال‌تر، تدوین راهبردهای هماهنگ و تعامل مؤثر با بازیگران کلیدی منطقه‌ای و جهانی است (Salam, 2024).

۳-۳-۳. ترکیه

ترکیه میزبان تقریباً نیمی از جمعیت کردهای جهان است که حدود ۲۰ درصد از جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند. جمعیت بزرگ کردها که به‌تنهایی توان تهدید یکپارچگی ترکیه را داشتند، در طول سالیان متمادی هدف سرکوب‌های شدید از سوی دولت آنکارا قرار گرفتند. این سیاست سرکوب نه‌تنها در داخل ترکیه محدود نماند بلکه به کشورهای همسایه نیز سرایت کرد، به‌ویژه در کردستان عراق که بیشتر از کردستان سوریه هدف حملات نیروهای ترک قرار گرفت (Yıldırım, 2022: 14).

از دهه ۱۹۷۰ و با شکل‌گیری حزب کارگران کردستان (PKK)^۱ تنش‌ها شدت گرفت و آنکارا عملاً درگیر جنگی طولانی با مناطق جنوبی خود و شمال عراق شد. این درگیری‌ها که اغلب با حملات نظامی همراه بود تا دستگیری عبدالله اوجلان، رهبر حزب کارگران کردستان، در ۱۵ فوریه ۱۹۹۹ در نایروبی کنیا ادامه یافت. اما در سال ۲۰۰۲، با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه (AKP)^۲ ترکیه سیاست تنش‌زدایی را در قبال کردهای خود و کردهای عراق در پیش گرفت. این تغییر رویکرد به تدریج تأثیرات خود را نشان داد. پس از ۲۵ سال، وضعیت فوق‌العاده در مناطق کردنشین ترکیه لغو شد و شرایط اقتصادی و معیشتی این مناطق بهبود یافت. همچنین در سال ۲۰۰۹ شبکه تلویزیونی T.R.T. به زبان کردی راه‌اندازی شد. این اقدامات موجب شد که بسیاری از اعضای ترکیه‌ای حزب کارگران کردستان به کشور بازگردند و مذاکرات آتش‌بس آغاز شود. علاوه بر این، سیاست‌هایی برای تسهیل وضعیت عبدالله اوجلان، رهبر دربند حزب کارگران کردستان، اجرایی شد که گامی مهم در کاهش تنش‌ها بود (Ameen, 2023: 209).

این روند مثبت ادامه یافت تا جایی که دولت مرکزی ترکیه برنامه پیشنهادی اپوزیسیون کرد مبنی بر دموکراتیک‌سازی کردستان ترکیه را پذیرفت. این اقدام فضای سیاسی برای کردها را بیش از پیش باز کرد و امید آن می‌رفت که بحران دیرینه آنکارا با کردهای خود برای همیشه حل شود. همزمان با این پیشرفت‌ها در برخورد با کردهای داخلی، دولت ترکیه به رهبری اردوغان روابط

1. Kurdistan Workers' Party

2. Justice and Development Party

خود با اقلیم کردستان عراق را نیز بهبود بخشید. این نزدیکی روابط، به‌ویژه در زمینه‌های اقتصادی و سیاسی، نشانه‌ای از تغییر راهبردی سیاست‌های ترکیه نسبت به کردها بود و زمینه‌ساز همکاری‌های گسترده‌تر منطقه‌ای شد (Al-Asyura & Basyar, 2022: 80).

سیاست ترکیه در قبال کردستان عراق در ابتدا تحت‌تأثیر تنش‌های داخلی با کردهای مرزنشین و ارتباطات اربیل با حزب کارگران کردستان قرار داشت و ماهیتی خشونت‌آمیز داشت. درگیری‌های شدید میان دو طرف در سال‌های ۱۹۹۵ و ۲۰۰۷ رخ داد که طی آن ترکیه با اعزام بیش از ۴۰۰,۰۰۰ نیروی مسلح به مناطق کردنشین به بهانه مقابله با ورود اعضای حزب کارگران کردستان از خاک عراق، به سرکوبی گسترده پرداخت. در این دوره بسیاری از کردهای ترکیه مجبور به کوچ اجباری شدند. رجب طیب اردوغان، نخست‌وزیر وقت ترکیه، با استناد به این دیدگاه که «آتش خانه همسایه به خانه خودی نیز سرایت می‌کند»، حکومت خودمختار کردستان را به رسمیت نمی‌شناخت و حتی در سفر سال ۲۰۰۷ خود به عراق، هیچ دیداری با مقامات اربیل نداشت (Cengiz, 2022: 323).

تحول در روابط دو طرف از سال ۲۰۰۸ آغاز شد؛ زمانی که مسعود بارزانی، رئیس‌جمهور اقلیم کردستان، تضمین‌هایی مبنی بر عدم حمایت از حزب کارگران کردستان به ترکیه داد. در همین سال، ترکیه حکومت اقلیم کردستان را به رسمیت شناخت، روابط اقتصادی خود را با این منطقه افزایش داد و کنسولگری خود را در اربیل افتتاح کرد. در ادامه، وزیر خارجه ترکیه در سال ۲۰۱۰ برای نخستین بار به اربیل سفر کرد و پس از آن، بارزانی نیز به آنکارا رفت. این تعاملات در سال ۲۰۱۱ به اوج خود رسید، زمانی که اردوغان به اربیل سفر کرد و با استقبال گرم بارزانی روبه‌رو شد. در این دیدار، برای اولین بار پرچم کردستان در کنار پرچم ترکیه، بر مبنای نمادی از بهبود روابط میان دو طرف برافراشته شد (Nicola, 2024: 98).

پس از این رویدادها، روابط تجاری میان ترکیه و اقلیم کردستان به شدت گسترش یافت؛ به‌طوری که ۷۰ درصد از تبادلات تجاری ترکیه با عراق متعلق به اقلیم کردستان بود. بارزانی نیز تلاش گسترده‌ای کرد تا از طریق تجارت، ترکیه را به متحدی برای پیشبرد برنامه‌های جدایی‌طلبانه خود تبدیل کند. در آستانه برگزاری همه‌پرسی استقلال، توافقی پنج‌ساله برای فروش نفت به ترکیه حاصل شد که بر اساس آن، روزانه ۶۱۲,۰۰۰ بشکه نفت از کرکوک به ترکیه صادر می‌شد. این روابط اقتصادی نه تنها پشتوانه‌ای قوی برای اقلیم کردستان فراهم آورد، بلکه اردوغان را به

برنامه‌های بارزانی خوش‌بین ساخت و چشم او را بر بسیاری از اقدامات جدایی‌طلبانه اقلیم بست (Ahmed et al, 2022: 315).

این همکاری‌ها از حوزه اقتصادی به سطح نظامی نیز گسترش یافت. نیروهای نظامی ترکیه، با هماهنگی اقلیم کردستان و به‌رغم اعتراض دولت مرکزی عراق، در بعشقه حوالی موصل مستقر شدند. این منطقه که در آن زمان تحت کنترل پیشمرگه‌های کرد قرار داشت، نماد دیگری از همکاری راهبردی ترکیه و اقلیم کردستان بود. چنین تحرکاتی به سیاست اقتصادمحور حزب عدالت و توسعه بازمی‌گشت که در همراهی با اقلیم کردستان عواید مادی و سیاسی زیادی به دست آورد (Mirhanoglu, 2023: 286).

در آستانه برگزاری همه‌پرسی استقلال، دو طرف که در گذشته دشمنان جدی یکدیگر بودند به متحدان استراتژیک تبدیل شدند. اعتماد اردوغان به کردهای عراق در این دوره به‌حدی بود که با وجود نگرانی از فعالیت‌های کردهای سوریه و تبعات آن در کردستان ترکیه، همچنان روابط خود را با اقلیم کردستان تقویت کرد. حتی پس از تظاهرات در حمایت از کوبانی که حساسیت‌های دولت ترکیه را برانگیخت، مقامات ترک در سفرهای بارزانی به آنکارا روابط گرم خود را با اقلیم حفظ کردند. این روابط نزدیک جایگاه ویژه‌ای برای اقلیم کردستان در سیاست منطقه‌ای ترکیه ایجاد کرد و بارزانی را به یکی از شرکای اصلی آنکارا در منطقه تبدیل نمود (Pashang et al, 2024: 59).

بارزانی با این پیش‌فرض، همه‌پرسی استقلال را برگزار کرد که رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه، به دلیل منافع اقتصادی حاصل از روابط تجاری با اقلیم و همچنین با هدف تضعیف دولت مرکزی شیعه‌مذهب نزدیک به ایران، موضعی بی‌طرفانه یا حتی حمایتی در قبال کردهای عراق اتخاذ خواهد کرد. اما برخلاف انتظار بارزانی، اردوغان به‌طور علنی با روند تجزیه‌طلبی در کردستان عراق مخالفت کرد. با این حال، سیاست ترکیه نشان داد که برخلاف ایران و عراق، هرگز جدیت لازم برای سرکوب گرایش‌های گریز از مرکز اقلیم را ندارد و همچنان منافع اقتصادی خود را به‌اندازه منافع سیاسی در اولویت قرار می‌دهد (نصرالدین پورگويا و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۸۰).

به‌طور کلی، پس از برگزاری همه‌پرسی، در حالی که ایران و عراق با اقداماتی قاطع همچون بستن گذرگاه‌های مرزی و ممنوعیت پروازها به فرودگاه‌های سلیمانیه و اربیل، اقلیم کردستان را

در تنگنای ژئوپلیتیکی شدید قرار دادند، ترکیه تنها مسیری بود که اقلیم می‌توانست از طریق آن این فشارها را دور بزند. اگر اردوغان همانند بغداد و تهران، به‌طور جدی با اربیل مقابله می‌کرد و تهدیدات خود مبنی بر قطع واردات نفت از اقلیم که شریان اقتصادی جدایی‌طلبان محسوب می‌شد و بستن گذرگاه‌های مرزی را عملی می‌ساخت، بحران همه‌پرسی می‌توانست در عرض چند روز پایان یابد. اما ترکیه، با ترجیح منافع اقتصادی بر فشارهای سیاسی، از اتخاذ چنین اقداماتی خودداری کرد. این انفعال اقتصادی و سیاسی از سوی ترکیه، اقلیم کردستان را در موقعیتی قرار داد که دیگر راهی جز مواجهه با گزینه نظامی برای سرکوب تجزیه‌طلبان باقی نگذاشت. این موضوع نشان‌دهنده رویکرد محتاطانه و مصلحت‌گرایانه ترکیه بود که از یک سو مخالفت خود با تجزیه‌طلبی اقلیم را اعلام کرد، اما از سوی دیگر با عدم اجرای تهدیدات خود، امکان تداوم تعاملات اقتصادی را حفظ کرد و از تبدیل بحران به یک بن‌بست فوری جلوگیری نمود.

۳-۳-۴. ایران

کردها بخشی از جامعه ایران را تشکیل می‌دهند و جمعیت آن‌ها حدود ۷ تا ۸ میلیون نفر برآورد می‌شود. این گروه از دیرباز در ایران ساکن بوده و در متون تاریخی، نژاد کردی اغلب جزئی از نژاد آریایی شناخته شده است (Koç, 2021: 305). کردهای ایرانی همواره بخشی از جامعه ایران بوده‌اند و با سایر اقوام در طول تاریخ تعامل و همزیستی داشته‌اند. با وجود این تاریخ طولانی سکونت، برخی حکومت‌ها در مقاطع مختلف تاریخی رویکردهای متفاوتی به کردها داشته‌اند. دوره معاصر، برخی گروه‌های مسلح کردی فعالیت‌هایی با انگیزه‌های محلی و منطقه‌ای داشته‌اند، اما شواهد تاریخی و پژوهشی نشان می‌دهد که هیچ‌یک از احزاب کرد ایرانی از بدو تأسیس تا کنون خواهان جدایی از ایران نبوده‌اند (ساعدپناه، ۱۳۹۹: ۴۶). در تمامی این موارد، جمهوری اسلامی ایران توانسته با تفکیک جمعیت عمومی کردها از گروه‌های مسلح، امنیت و ثبات را حفظ کند. تاریخ دیرینه همزیستی کردهای ایرانی با سایر اقوام کشور و فضای سیاسی نسبتاً باز پس از انقلاب اسلامی، امکان رشد و حضور آنان در ساختارهای دولتی و نظامی را فراهم آورده است؛ برای مثال، برخی مسئولان رده‌بالای جمهوری اسلامی، از جمله فرماندهان سپاه و سفیر ایران در کامبوج، از کردهای ایرانی بوده‌اند.

روابط ایران با کردهای عراق سابقه‌ای طولانی دارد که به دوران پیش از ظهور حکومت شیعی و قبل از حکومت بعث در عراق بازمی‌گردد. در اواخر دوره عثمانی، مناطق کردنشین عراق تحت

نفوذ عثمانی بودند و کردها در ساختارهای حکومتی و نظامی این امپراتوری مشارکت داشتند. پس از فروپاشی عثمانی و تأسیس جمهوری عراق در دهه ۱۹۲۰، کردهای عراق همچنان در تحولات سیاسی این کشور نقش داشتند. در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، مصطفی بارزانی، رهبر پیشین حزب دموکرات کردستان عراق، به‌عنوان یکی از شخصیت‌های برجسته کرد در عراق شناخته می‌شد و در برخی مواقع از حمایت ایران برخوردار بود. برای مثال، در دهه ۱۹۷۰، ایران به‌ویژه در دوران حکومت پهلوی حمایت‌هایی از بارزانی و نیروهای کرد عراقی ارائه می‌داد (Navasardyan & Manukyan, 2023: 24). این تعاملات نشان‌دهنده روابط پیچیده و مستمر میان ایران و کردهای عراق است که فراتر از دوره کنونی و بعد از سقوط صدام بوده و بر امنیت منطقه‌ای اثرگذار بوده‌اند. با توجه به این پیشینه، ایران در جریان همه‌پرسی استقلال کردستان عراق با رویکردی چندبعدی به مسئله نگاه کرد؛ این نگرش نه تنها جنبه نظامی دارد، بلکه از منظر سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز مهم است. تهران ملاحظاتی مانند گسترش مطالبات قومی در داخل کشور، همگرایی فرهنگی و قومی میان کردهای ایران و عراق و تأثیر بر منابع مرزی و انرژی خود را در نظر گرفت. بدین ترتیب، سیاست ایران در مقابله با همه‌پرسی، تلاش برای حفظ ثبات، جلوگیری از هرگونه تنش فرقه‌ای و تقویت دولت مرکزی عراق بود، در حالی که حقوق و منافع جامعه کرد ایرانی محترم شمرده شد (افضلی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۷۵).

پس گرفتن مناطق نظامی مورد مناقشه، به‌ویژه کرکوک که منابع نفتی آن پشتوانه اقتصادی برای تحقق استقلال کردستان را فراهم می‌کرد، یکی از اقدامات مهم ایران پس از برگزاری همه‌پرسی بود. سردار قاسم سلیمانی چند روز پس از این رویداد برای ادای احترام به جلال طالبانی، رهبر پیشین اتحادیه میهنی کردستان، به مزار او رفت و از آنجا با برخی از گروه‌های کردی مذاکره کرد تا آن‌ها را از صفوف مسعود بارزانی جدا کند. اتحادیه میهنی تحت رهبری طالبانی، اگرچه برخی افراد جدایی طلب مانند کوسرت رسول را در خود جای داده بود، اما در کلیت خود مخالف همه‌پرسی جدایی بود. این رویکرد به‌ویژه در داخل خانواده جلال طالبانی مشهود بود (قادرزاده و علی محمد، ۱۴۰۰: ۳۸). در آستانه برگزاری همه‌پرسی، حزب گوران که قدرت زیادی یافته بود رهبری اپوزیسیون دولت اقلیم کردستان را بر عهده گرفت. نتیجه مذاکرات قاسم سلیمانی با رهبران کردی هنگامی مشخص شد که پیشروی نیروهای نظامی عراق تحت پوشش حشدالشعبی آغاز شد و نیروهای پیشمرگه مستقر در کرکوک که عمدتاً از حزب اتحادیه

میهنی بودند، مواضع خود را بدون درگیری ترک کردند. این اقدام از سوی مسعود بارزانی خیانت خوانده شد و شکست در کرکوک آغازگر ترک مواضع دیگر نیروهای پیشمرگه بدون مقاومت شد. به‌طور کلی، به‌جز در برخی مناطق مانند طوزخورماتو، نیروهای عراقی توانستند بدون درگیری وارد مواضعی شوند که پیشتر در سال ۲۰۱۴ توسط داعش از دست رفته بود. این پیشروی‌ها باعث قطع ارتباط مناطق تحت کنترل پیشمرگه‌ها با کردستان سوریه و پایان جاه‌طلبی‌های بارزانی برای ایجاد کشور مستقل کردستان عراق شد (Navasardyan & Manukyan, 2023: 24).

در کنار فشار نظامی، جمهوری اسلامی ایران با بستن مرزهای خود به روی اقلیم کردستان، به درخواست دولت مرکزی عراق و قطع صادرات نفت از اقلیم کردستان، شریان اقتصادی لازم برای ادامه روند جدایی را مسدود کرد. این اقدام در واقع فشار مضاعفی بود که ایران با تکیه بر ترکیه از جبهه شمالی به اقلیم کردستان وارد کرد. دیدار سرلشکر باقری، رئیس ستاد کل نیروهای مسلح ایران، با خلوصی آکار، رئیس ستاد کل ارتش ترکیه، به‌عنوان اقدامی برای هماهنگی فشار بر اربیل ارزیابی شد. مسعود بارزانی در تلاش بود تا از تقابل با ایران جلوگیری کند و بر این نکته تأکید می‌کرد که ایجاد کشور مستقل کردستان باعث دخالت ایران در کردستان‌های همسایه نخواهد شد. او حتی به میانجی‌گری میان کردهای ایران و ترکیه با دولت‌های مرکزی خود اشاره می‌کرد، اما این مواضع هرگز از سوی مقامات ایرانی پذیرفته نشد (افضلی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۷۵).

در مجموع، ایران به‌موازات حفظ روابط با گروه‌های مختلف سیاسی عراقی، در تلاش است تا دولت مرکزی را تقویت کند. جمهوری اسلامی ایران هیچ‌گاه درصدد نادیده گرفتن حقوق شهروندان کرد عراقی نبوده و بلکه خواهان حفظ وحدت در عین تنوع است. از سوی دیگر، سیاست‌های ایران در مواجهه با همه‌پرسی استقلال کردستان عراق نشان‌دهنده یک نگرش چندبعدی امنیت منطقه‌ای است که تهدیدات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را نیز در کنار بعد نظامی لحاظ می‌کند. جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان جدی‌ترین بازیگر در مقابله با همه‌پرسی جدایی کردستان عمل کرد و بی‌درنگ به کمک دولت عراق شتافت تا جدایی‌طلبان را از صحنه خارج کند، در حالی که حقوق و منافع جامعه کرد ایرانی و روابط تاریخی با کردهای عراق حفظ شد.

۴. امر سیاسی و بحران انسجام: بررسی تأثیر منازعات حزبی بر همه‌پرسی کردستان

اختلافات حزبی در اقلیم کردستان عراق نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و نتایج همه‌پرسی استقلال سال ۲۰۱۷ ایفا کرد. این اختلافات که ریشه در رقابت‌های تاریخی، ایدئولوژیک و استراتژیک میان دو حزب اصلی، یعنی حزب دموکرات کردستان و حزب اتحاد میهنی کردستان داشت، نه تنها به تقابل سیاسی منجر شد بلکه مسیر تدوین و اجرای استراتژی همه‌پرسی را به‌طور جدی تحت تأثیر قرار داد. بر اساس نظریه امر سیاسی کارل اشمیت، ناتوانی در تشخیص روشن دوستان و دشمنان داخلی و منطقه‌ای انسجام سیاسی را تضعیف می‌کند و ظرفیت مدیریت بحران‌ها را کاهش می‌دهد (Asgarkhani et al, 2021: 156). از همین منظر، تضاد میان دو حزب صرفاً رقابتی حزبی نبود، بلکه به مانعی ساختاری در برابر تصمیم‌گیری هماهنگ برای تحقق استقلال تبدیل شد. حزب دموکرات کردستان تحت رهبری مسعود بارزانی همواره بر پیگیری قاطعانه استقلال کامل تأکید داشت و تلاش می‌کرد تمامی ظرفیت‌های داخلی و حمایت‌های بین‌المللی، به‌ویژه از سوی غرب و اسرائیل را در خدمت برگزاری همه‌پرسی قرار دهد (Pashang et al, 2024: 59). در مقابل، حزب اتحاد میهنی کردستان با رهبری جلال طالبانی رویکردی محتاطانه‌تر در پیش گرفت و به دلیل نگرانی از واکنش‌های بغداد و کشورهای همسایه به‌خصوص ایران و ترکیه، با شتاب‌زدگی در این روند موافق نبود (Cengiz, 2022: 323).

این تفاوت رویکرد، زمانی که همه‌پرسی وارد مرحله اجرایی شد بیش از پیش آشکار گردید. حزب دموکرات عملاً بدون هماهنگی کامل با اتحادیه میهنی، فرایند برگزاری همه‌پرسی را پیش برد، در حالی که اتحادیه میهنی به دلیل ملاحظات ژئوپلیتیکی و روابط نزدیک با ایران حمایت محدودی نشان داد یا حتی مخالفت ضمنی خود را ابراز کرد (Ameen, 2023: 210). این شکاف داخلی باعث شد تصمیمات کلیدی درباره زمان‌بندی، نحوه برگزاری و تعامل با بغداد و همسایگان به‌صورت جزیره‌ای اتخاذ شود. در نتیجه، گروه‌های کوچک‌تر سیاسی نیز دچار دوگانگی شدند و مواضع متناقضی اتخاذ کردند؛ وضعیتی که از دیدگاه نظریه امر سیاسی بازتابی از ناتوانی در تعریف جبهه متحد داخلی محسوب می‌شود. در سطح خارجی نیز این اختلافات پیامدهای قابل توجهی داشت. ترکیه و ایران به‌عنوان دو بازیگر کلیدی منطقه، شدیدترین مخالفت‌ها را با همه‌پرسی ابراز کردند. حزب دموکرات برای تقویت موضع خود به ایالات متحده و اسرائیل نزدیک شد، اما اتحادیه میهنی روابط سنتی و استراتژیک خود با ایران را حفظ کرد (Yildirim, 2024: 102).

14: 2022). این تضاد موجب شد اقلیم کردستان نتواند یک استراتژی منسجم در برابر فشارهای منطقه‌ای و بین‌المللی شکل دهد و حمایت گسترده و پایدار جهانی را جلب کند. در داخل جامعه کردستان نیز پیامدهای این شکاف حزبی محسوس بود. بخشی از افکار عمومی همه‌پرسی را اقدامی ملی قلمداد نکرد و آن را در خدمت منافع جناحی و قدرت‌طلبی رهبران دو حزب تلقی کرد. این برداشت منفی موجب کاهش مشارکت واقعی و تضعیف اعتماد عمومی شد. تمرکز حزب دموکرات بر استان‌های اربیل و دهوک و نفوذ حزب اتحاد میهنی در سلیمانیه نمونه‌ای روشن از تقسیم جغرافیایی و رقابت ساختاری برای کنترل منابع و قدرت بود که همبستگی اجتماعی را کاهش داد (Nicola, 2024: 98).

به‌طور کلی، تجربه همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ نشان داد که اختلافات حزبی در اقلیم کردستان نه تنها فرایند تصمیم‌گیری داخلی را مختل کرد، بلکه در عرصه دیپلماسی و مدیریت بحران نیز مانعی جدی ایجاد نمود. این تجربه بیانگر آن است که در جوامع متکثر قومی، موفقیت پروژه‌های استقلال‌طلبانه بیش از هر چیز به توانایی در مدیریت شکاف‌های داخلی وابسته است. در صورت فقدان این هم‌گرایی، حتی حمایت‌های خارجی یا فرصت‌های ژئوپلیتیکی نیز نمی‌توانند مشروعیت و کارآمدی یک پروژه ملی را تضمین کنند.

۵. نتیجه‌گیری

اختلافات حزبی در اقلیم کردستان عراق به‌عنوان یکی از عوامل اصلی و مؤثر در شکست همه‌پرسی استقلال ۲۰۱۷ این منطقه عمل کرده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق، بیش از آنکه صرفاً محصول خواست عمومی یا رهبری سیاسی باشد، بازتابی از ترکیب پیچیده‌ای از شکاف‌های داخلی، فشارهای منطقه‌ای و محدودیت‌های بین‌المللی بود. اختلافات حزبی میان دو حزب دموکرات و اتحاد میهنی کردستان که ریشه در رقابت‌های تاریخی و ساختاری داشت، مانع شکل‌گیری استراتژی مشترک شد و از منظر «امر سیاسی» اشمیت، موجب تضعیف توان اقلیم در تعریف روشن دوست و دشمن و مدیریت بحران‌های پیرامونی گردید. از سوی دیگر، فشارهای ایران و ترکیه، به همراه بی‌عملی و رویکرد دوگانه قدرت‌های جهانی نشان داد که در منطق واقع‌گرایی بین‌المللی، موازنه قوا و منافع ژئوپلیتیکی بر اصول هنجاری مانند حق تعیین سرنوشت اولویت دارد. این شرایط، در کنار بحران‌های داخلی ناشی از فساد و جنگ با داعش، ظرفیت اقلیم برای تبدیل همه‌پرسی به یک مسیر عملی استقلال را محدود

ساخت. تجربه اقلیم کردستان آشکار می‌سازد که موفقیت جنبش‌های استقلال‌طلبانه در خاورمیانه مستلزم انسجام داخلی پایدار، هم‌افزایی میان احزاب و مدیریت هوشمندانه روابط منطقه‌ای و بین‌المللی است. این تجربه علاوه بر یک مطالعه موردی، یک هشدار نظری نیز به شمار می‌آید: بدون سازگاری هم‌زمان میان امر داخلی و امر بین‌المللی، و بدون تلفیق مشروعیت داخلی با حمایت مؤثر خارجی، حتی همه‌پرسی‌های پرشور نیز به نتیجه‌ای عملی دست نخواهند یافت.

منابع

- اسلامی، مسعود؛ شمس‌آبادی، علی. (۱۳۹۷). «عوامل ناکامی همه‌پرسی جدایی اقلیم کردستان عراق». *فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک*، ۱۴(۵۱)، ۶۳-۹۴. https://journal.iag.ir/article_69797.html?utm
- افضلی، رسول؛ کامران دستجردی، حسن؛ مرادی، اسکندر؛ رنجبری چیچوران، کمال. (۱۴۰۲). «تحلیل ژئوپلیتیک عوامل سیاسی-امنیتی مؤثر بر همگرایی اقلیم کردستان عراق با ایران در مقیاس‌های جغرافیایی». *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۵(۴)، ۲۶۳-۲۸۵. <https://sid.ir/paper/1160158/fa?utm>
- پوراحمدی میدی، حسین؛ قیاسی، صابر. (۱۳۹۹). «رویکرد سیاست خارجی ایران و ترکیه به مسئله استقلال کردستان عراق». *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۱۰(۲)، ۷-۳۲. https://www.iisajournals.ir/article_113621.html?utm
- حق‌مرادی، محمد. (۲۰۱۹). «ضرورت تأسیس دیگری در گفتمان هویت کردی». *پولیتیا*، ۲(۴)، ۴-۲۵. <https://serbexoyi.com/files/74.pdf>
- ساعدنپناه، عرفان. (۱۳۹۹). *روند گرایش‌های استقلال‌خواهانه کردها در ایران پس از فراندوم استقلال اقلیم کردستان*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه خوارزمی.
- ساعدی‌پور، جمال. (۱۳۹۸). *تأثیر شناسایی دولت‌ها بر قضیه همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه خوارزمی.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا؛ فرحمند، سارا. (۱۳۹۸). «سناریوهای همه‌پرسی استقلال کردستان عراق». *پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل*، ۷(۲)، ۱۳۳-۱۶۶. <https://doi.org/10.22067/jipr.v7i2.70070>
- سورانی، شاخوان؛ روحی، عباد؛ عبداللهی، جوانمیر. (۱۴۰۱). «مشروعیت فراندوم ۲۰۱۷ استقلال اقلیم کردستان از منظر قانون اساسی عراق و حقوق بین‌الملل». *فصلنامه سیاست جهانی*، ۱۱(۱)، ۲۵۳-۲۷۸. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_7075.html
- شیاری، علی؛ فرهنگ، محمدحسین. (۱۳۹۹). «واکاوی استقلال اقلیم کردستان عراق با تأکید بر نقش هریک از قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانتقه‌ای». *مجلس و راهبرد*، ۲۷(۱۰۱)، ۲۷۱-۲۹۴. https://nashr.majles.ir/article_352.html

- قادرزاده، امید؛ علی محمد، زمناکو. (۱۴۰۰). «صورت‌بندی گفتمانی امر سیاسی در احزاب اقلیم کردستان عراق». *جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*، ۹(۱۹)، ۲۹-۵۴. <https://doi.org/10.22070/iws.2022.13800.2023>
- مهرنو، سیامک. (۱۳۹۹). *احزاب سیاسی در اقلیم کردستان عراق: رویکردهای داخلی و خارجی (۲۰۱۱-۲۰۱۸)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- نصرالدین پورگويا، هنگامه؛ رضایی، علیرضا؛ صالحی، عباس. (۱۴۰۲). «بررسی و تحلیل و تبیین بحران‌های داخلی و خارجی در دولت اقلیم کردستان عراق». *جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۱۳(۵۱)، ۴۷۵-۴۹۱. https://www.jgeoqeshm.ir/article_185142.html
- ولدبیگی، آرام؛ نیاکویی، امیر. (۱۴۰۲). «سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در قبال فراندوم استقلال اقلیم کردستان عراق در سال ۲۰۱۷». *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، ۳۰(۲)، ۸۱-۱۰۴. https://cmess.sinaweb.net/article_180239.html

References

- Abbasi, E., Salehi, S. J., & Salehi, M. (2022). "The Oil Policy and Independence of the Kurdistan Regional Government". *Iran and the Caucasus*, 26(2), 183-197. <https://www.academia.edu/83997898>
- Afzali, R., Kamran-Dastjerdi, H., Moradi, E., & Ranjbari Chichoran, K. (2023). "A geopolitical analysis of political-security factors affecting the convergence of the Iraqi Kurdistan Region with Iran across geographical scales". *Quarterly Journal of Human Geography Research*, 55(4), 263-285. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/1160158/fa?utm>
- Ahmed, F. M., Hassan, M. A., & Saeed, D. A. (2022). "The referendum of the Kurdistan Regional Government and its relationship to the principle of self-determination in public international law". *The International and Political Journal*, 1(50), 313-342. <https://ipj.uomustansiriyah.edu.iq/index.php/political/article/view/111>
- Al-Asyura, M. K. Z., & Basyar, M. H. (2022). "Turkey and Kurdistan Regional Government (KRG) Relations: A Soft Power Approach towards Kurdish Question". *Andalus Journal of International Studies (AJIS)*, 11(1), 78-93. <https://doi.org/10.25077/ajis.11.1.78-93.2022>
- Al-Hadid, H. M. S., & Hamood, A. L. W. A. (2021). "Iraqi internal positions of a referendum Kurdistan Region and its implications". *Tikrit University Journal for Rights*, 6(2), 71-95. <https://search.emarefa.net/ar/detail/BIM-1436041>
- Alkış, M., & Sever, A. (2024). "Which Legitimization for de facto States? The Case of the Kurdistan Regional Government of Iraq". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 1(2), 1-24. <https://doi.org/10.1080/19448953.2024.2379658>
- Ameen, H. D. H. (2023). "Iraqi Neighbors' stance on Kurdish independence referendum of 2017: Iran and Turkey". *Journal of Kurdistan for Strategic Studies*, 2023(2), 205-214. <https://journal.lfu.edu.krd/JKSS/issue/view/163>
- Asgarkhani, A., Padervand, M., & Hoshmand Nanekaran, D. (2021). "Russia's Foreign Policy Strategy Refarding the Referendum in Iraqi State of Kurdistan". *Security Horizons*, 14(50), 153-173.
- Buzan, B. (1991). *People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era*. Harvester Wheatsheaf.
- Cengiz, S. (2022). "Dynamics of Saudi Arabia-KRG Relations: From 2003 Iraq War to 2017 Referendum and Beyond". *Contemporary Review of the Middle East*, 9(3), 321-340. <https://doi.org/10.1177/23477989221099342>
- Chomani, K. (2024). "Corruption and Kurdish Nationalism: A Case Study of the Kurdistan Region of Iraq". *Polish Journal of Political Science*, 10(2), 68-95. <https://centrum.tdb.uw.edu.pl/>

- Eslami, M., & Shamsabadi, A. (2018). "Factors behind the failure of the Iraqi Kurdistan Region's secession referendum". *International Quarterly of Geopolitics*, 14(51), 63-94. [In Persian]. https://journal.iag.ir/article_69797.html?utm
- Ghahriyan, M. (2024). "The independence referendum in Iraqi Kurdistan: the position of Egypt and the coverage in Egyptian online media". *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1(2), 1-18. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13530194.2024.2311980>
- Haghmoradi, M. (2019). "The necessity of establishing the "Other" in Kurdish identity discourse". *Politeia*, 2(4), 4-25. [In Persian]. <https://serbexoyi.com/files/74.pdf>
- Hama, H. H. (2021). "Kurdish-Iraqi state conflict (de-) escalation following the independence referendum". *Digest of Middle East Studies*, 30(3), 221-236. <https://doi.org/10.1111/dome.12240>
- Hama, H. H., Mamshai, F. H. A., & Mawlood, F. A. (2024). "Securitization of the 2017 Kurdistan independence referendum". *Ethnicities*, 1(46), 1-20. <https://doi.org/10.1177/14687968241284432>
- Hussein, N. (2022). *Kurdistan Regional Government: Internal Constrains and Failed Quest for Independence*. Master thesis, Charles University. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/175991>
- Koç, E. (2021). "Fluctuating Relations between Iran and the Iraqi Kurdistan Regional Government Since 1958". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(27), 304-319. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66870/960000>
- Maghdid, R. S. (2023). "Kurdistan Regional Government's Natural Resources Policy Formulation and Implementation Process: Economic, Political and Legal Influences Kurdistan Regional Government Oil Policy". *Koya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 6(1), 1-12. <https://doi.org/10.14500/kujhss.v6n1y2023.pp1-12>
- Malihi, S. M. (2021). "Positions of regional and international countries regarding the 2017 Kurdish referendum". *Contemporary Political Studies*, 12(3), 183-206.
- McDowall, D. (2021). *A Modern History of the Kurds* (4th ed.). Bloomsbury Academic.
- Mehreno, S. (2020). *Political parties in the Kurdistan Region of Iraq: Domestic and foreign approaches (2011-2018)*. Master's thesis, Allameh Tabataba'i University. [In Persian].
- Mirhanoglu, F. (2023). "Oil or State? The Role of the Oil in the Recognition of Kurdish Statehood in Iraqi Kurdistan". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 23(3), 283-298.
- Muhamad, G. M. (2024). "Political Economy of State Formation in the Kurdistan Region of Iraq: Challenges and Opportunities". *Resource Management Performance: A Sectoral Analysis in the Post-Conflict Kurdistan Region of Iraq*, 1(1), 15-38.
- Mustafa, S. D. (2021). "Iraqi Kurdistan independence referendum: political parties, opportunity and timing". *British journal of Middle Eastern studies*, 48(5), 890-907. <https://doi.org/10.1080/13530194.2020.1843499>
- Nasr al-Din Pourguya, H., Rezaei, A., & Salehi, A. (2023). "Identifying and analyzing internal and external crises in the Kurdistan Regional Government". *Geography (Regional Planning)*, 13(51), 475-491. [In Persian]. https://www.jgeoqeshm.ir/article_185142.html
- Navasardyan, N., & Manukyan, T. (2023). "Resumption of the Kurdish card in Iranian-Iraqi relations: Complex interplay, pre-referendum realities". *National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Institute of Oriental Studies*, 1-100. <https://doi.org/10.52837/2579-2970-2023.12.2-31>
- Nicola, S. L. (2024). "A Tale of Two States? The Kurdistan Region of Iraq Caught Between Conflict and Cooperation with Central Iraq (1991-2020)". *Polish Journal of Political Science*, 10(2), 96-126. <https://bibliotekanauki.pl/articles/55992822>
- O'Driscoll, D., & Baser, B. (2019). "Independence referendums and nationalist rhetoric: the Kurdistan Region of Iraq". *Third World Quarterly*, 40(11), 2016-2034.

- Owtram, F. (2023). "The Evolution of Kurdistan-Iraq's Paradiplomacy: Causes and Constraints". *Between Diplomacy and Non-Diplomacy: Foreign relations of Kurdistan-Iraq and Palestine*, 1(2), 29-51. https://doi.org/10.1007/978-3-031-09756-0_3
- Park, B., Jongerden, J., Owtram, F., & Yoshioka, A. (2024). "On the independence referendum in the Kurdistan Region of Iraq and disputed territories in 2017". *Kurdish Studies Archive*, 239-257. https://doi.org/10.1163/9789004706781_014
- Pashang, A., Barzagar, K., & Naqibzadeh, A. (2024). "The impact of international and regional events and trends on increasing the role and demand of the Kurds in Iraq (1991-2017)". *Geopolitics Quarterly*, 20(73), 57-81. [In Persian].
- Pourahmadi Meybodi, H., & Ghiyasi, S. (2020). "Iran and Turkey's foreign policy approaches toward the issue of Iraqi Kurdistan independence". *International Relations Research Quarterly*, 10(2), 7-32. [In Persian]. https://www.iisajournals.ir/article_113621.html?utm
- Qader, S. S. (2022). "The constitutionality of the Iraqi Kurdistan Region's Referendum to secede". *Qalaazani Journal*, 7(4), 952-971. <https://journal.lfu.edu.krd/qj/article/view/2022-7-4-952>
- Qaderzadeh, O., & Ali Mohammad, Z. (2021). "Discursive formation of the political in the parties of the Kurdistan Region of Iraq". *Journal of Political Sociology of the Islamic World*, 9(19), 29-54. [In Persian]. https://iws.shahed.ac.ir/article_3653.html
- Reuters. (2017, September 13). "Israel backs Kurdish independence vote in Iraq". Reuters. Retrieved from <https://www.reuters.com>
- Saedipour, J. (2019). *The impact of state recognition on the 2017 independence referendum of the Kurdistan Region of Iraq*. Master's thesis, Kharazmi University. [In Persian].
- Saedpanah, E. (2020). *The trend of secessionist tendencies among Iranian Kurds after the Iraqi Kurdistan independence referendum*. Master's thesis, Kharazmi University. [In Persian].
- Salam, D. (2024). "The interrelationship between sovereignty, state building, and good governance: the case of the Kurdistan region". *Democratization*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/13510347.2024.2382345>
- Samiei Esfahani, A., & Farahmand, S. (2019). "Scenarios of the Iraqi Kurdistan independence referendum". *Iranian Journal of International Politics Research*, 7(2), 133-166. [In Persian]. <https://doi.org/10.22067/jipr.v7i2.70070>
- Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shiyari, A., & Farhangi, M. H. (2020). "Analysis of Iraqi Kurdistan's independence by emphasizing the role of each regional and extra-regional powers". *Majlis and Rahbord*, 27(101), 271-294. [In Persian]. https://nashr.majles.ir/article_352.html
- Sourani, Sh., Rouhi, E., & Abdollahi, J. (2022). "The legitimacy of the 2017 Kurdistan Region independence referendum under the Iraqi Constitution and international law". *Global Politics Quarterly*, 11(1), 253-278. [In Persian]. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_7075.html
- Tayib, D. M. S., & Muhammad, I. R. (2024). "A Macrostructure Analysis of the Discourse of the Iraqi House of Representatives on Kurdistan Independence Referendum". *Academic Journal of Nawroz University*, 13(2), 1324-1332. <https://journals.nawroz.edu.krd/index.php/ajnu/article/view/2723>
- Times of Israel. (2017, September 26). "Erdogan urges Israel to reconsider support for Kurdish referendum". Times of Israel. Retrieved from <https://www.timesofisrael.com>
- Waladbeigi, A., & Niakoei, A. (2023). "U.S. foreign policy toward the 2017 Iraqi Kurdistan Region independence referendum". *Middle East Studies Quarterly*, 30(2), 81-104. [In Persian]. https://cmess.sinaweb.net/article_180239.htm
- Yıldırım, Z. (2022). *An Overview of Turkey-KRG Relations After the 2017 Independence Referendum Initiative*. From Securitization to Compartmentalization, Master's thesis, Middle East Technical University. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/98837>